

MARTIN ŠRAJER / 29. 3. 2023

Rané filmy Jana Procházky

Francouzsko-český dokument *Československá pohádka* (2022) je mozaikovitým vyprávěním o jednom filmovém zázraku, který se u nás odehrál v šedesátých letech. Umělecké vzepětí československé kinematografie je propleteno se složitým, rozporuplným osudem spisovatele a scenáristy Jana Procházky. Film Christiana Paigneaua věnuje nejvíc prostoru Procházkově spolupráci s Karlem Kachyňou. Aby autorův vývoj od komunismu k revizionismu zachytil v úplnosti, neopomíjí ani jeho rané scénáře k budovatelským agitkám. Zatímco pozdější filmy, od *Trápení* (1961) po *Ucho* (1970), jsou dodnes připomínány a oceňovány, některé diváky a divačky při sledování *Československé pohádky* možná překvapí, že Procházka napsal také mladou romanci odehrávající se na pozadí spartakiády nebo soubor filmových povídek z prostředí kladenských oceláren.

Jan Procházka se narodil roku 1929 do rolnické rodiny v Invačicích. Vystudoval zemědělskou školu v Olomouci a krátce šéfoval statku mládeže na Bruntálsku. Politicky se angažoval také v Ústředním výboru Čs. svazu mládeže, kde organizoval brigády na pomoc pohraničí. V polovině padesátých let se začal víc věnovat psaní. Ačkoli v tomto směru neměl zvláštní vzdělání, od začátku projevoval neobyčejnou literární zdatnost. Za svou prvotinu považoval novelu ze zemědělského prostředí *Zelené obzory* (v roce 1962 ji zfilmoval Ivo Novák). Díky ní získal – na doporučení spisovatele Františka Kožíka – nabídku práce na Barrandově. První scénář pro tvůrčí výrobní skupinu Šebor–Bor napsal v roce 1957. O dva roky později byl zaměstnán jako řadový dramaturg. Později povýšil na vedoucího dramaturga a v této pozici setrval až do 30. září 1969.

Prvním zfilmovaným scénářem Jana Procházky byl středometrážní příběh řidiče tatraplánu *To byla noc* (1957). Film Václava Hanuše se do distribuce dostal v květnu 1957 coby předfilm anglické komedie *Milionová bankovka* (1954). Než došlo k Procházkovu šťastnému setkání s Karlem Kachyňou a Antonínem Novotným,

spolupracoval jako scenárista opakovaně s Josefem Machem. Ten v roce 1958 podle Procházkových scénářů natočil kolektivizační drama *Hořká láska* a postupně těžknoucí veselohru *Zatoulané dělo*. Vrchol jejich spolupráce představoval *Valčík pro milion* (1960). Procházka psal zpočátku obvykle o mladých lidech, ke kterým měl i věkově blízko a také na Barrandově vedl tvůrčí skupinu, jejímž hlavním zaměřením měla být tvorba pro mládež. Do tohoto vzorku zapadá i *Valčík*, milostný příběh s komediálními prvky, oslavující mládí a socialismus.

V létě 1960 se na Strahově konala II. celostátní spartakiáda. Přes 750 000 cvičenců z celé republiky, více než 2 miliony diváků. Masivní akci, oslavující vedle kolektivu také oficiální označení Československa za socialistický stát, natáčely kvůli posílení propagandistického účinku desítky filmových a televizních kamer. Událost i díky mnoha hodinám pořízených záběrů a jejich opakovanému uvádění v kinech a televizi ještě dlouho setrvávala v povědomí národa. Spartakiáda poskytla rámec také pro dva celovečerní hrané filmy. *Kouzelný den* (1960) byl určen zejména dětem. Pětiletí cvičenci se v něm připravují na sestavu pro oblastní spartakiádní vystoupení. *Valčík pro milion* vznikl s většími ambicemi a rozpočtem, což je patrné už ze širokoúhlého barevného formátu a stereofonního zvuku (který si ovšem diváci mohli užít jen v hrstce tehdejších kin).

V úvodu filmu přijíždí do Prahy na motocyklech studentský jazzový orchestr ze strakonické zemědělské školy. Nejvíc pozornosti k sobě strhává trumpetista Franta (Jozef Adamovič). Ten se v metropoli na první pohled zamiluje do Jany (Karla Chadimová), dorostenky z Uherského Hradiště. Aby na ni udělal dojem, vydává se za světaznalého Pražáka a mladou ženu sebevědomě provází městem, o kterém nic neví. Jenomže lež se provalí. Jednoduchá milostná zápletka je záminkou k zachycení radostného vzruchu, který doprovází přípravy spartakiády. Mladí hrdinové jsou plní optimismu a elánu, symbolizují šťastnou budoucnost. Ve vypraných a vyžehlených šatech se pohybují skoro výhradně jen fotogenickými částmi Prahy, kolem skvostů brutalistní architektury a obchodů se zaplněnými výlohami. Také automobily projíždějící záběry se jen lesknou.

Syté barvy, zejména různé kombinace žluté, červené a modré, rozverná hudba, široké úsměvy, láska a tanec. Všeho hojnost. Žádné velké trápení. Socialistické Československo je prezentováno jako místo optimistických vyhlídek, kde vznikají nové

vztahy, domy a hodnoty. Historické budovy tvoří vesměs jen malebné pozadí panoramatických celků. Z větší blízkosti si kamera Václava Hanuše, hledící stejně jako postavy spíš vpřed než vzad, prohlíží novější stavby. Například restauraci Expo 58 nebo podniky osvětlující noční město svými neonovými nápisy. Jedno rande Franty a Jany se příznačně odehraje na staveništi na periferii města, kde vzniká nové sídliště. Před nepovolanými osobami jej střeží postarší dělník, ze kterého se vyklube hráč na harmoniku, v podstatě Frantův kolega. Co Čech, to muzikant, alespoň v tomhle jsou si všichni rovni.

Hudba skladatele Ludvíka Podéště napříč filmem – stejně jako spartakiáda – spojuje postavy různého pohlaví, vzdělání i věku. V zásadě je častějším dorozumívacím prostředkem než mluvené slovo. Franta hrou na trubku svádí Janu, vyjadřuje, co k ní cítí. Po setmění dává svou zamilovanost najevo melancholickou hrou na střeše hotelu. Jde o jednu z mála scén, kdy je některá z postav o samotě. Jinak širokoúhlé celky, ideální pro davové scény, zpravidla vyplňuje více figur. Síla kolektivu je nejpatrnější ze spartakiádních záběrů natočených v průběhu bedlivě sledované události přímo na strahovském stadionu. Stejně jako mladí hrdinové se ocitáme v pozici užaslých diváků, z nadhledu hledících, jak jednotlivci pozbývají své jedinečnosti a splývají s celkem. Ohromující efekt ještě zdůrazňuje kontrast těchto výjevů s intimitou romantických procházek. Též zlomové vztahové okamžiky se nicméně odehrávají za přítomnosti kolektivu, kterému je veškerý život v socialismu podřízen.

Z dnešního pohledu až vlezle pozitivní a pohodová hudební veselohra zaznamenala u diváků velký úspěch. Když byla uváděna v premiérovém pražském kině Alfa, představení byla dlouho dopředu vyprodána. Film těžící z atraktivity pražských ulic a neokoukanosti mladých herců lákal zvláště dospívající diváky, pro něž šlo o obstojnou náhražku romantických muzikálů ze Západu (stejnou poptávku o čtyři roky později s menší křečovitostí uspokojí *Starci na chmelu*). Kritici tak spokojeni nebyli. Uznávali sice Machovy a Hanušovy řemeslné schopnosti, ale scénář nešetřili. Procházka podle většiny ohlasů napsal chabý, chudý a vyumělkovaný příběh, který spartakiádu degradoval na efektní kulisu, odvádějící – stejně jako hudební čísla – pozornost od mnoha hluchých míst. Vadilo, že pro protagonisty je spartakiáda hlavně prostředkem, jak se dostat do Prahy a užít si v ní několik hezkých dnů. Není ale právě toto dokladem, že Procházka svým mladým hrdinům rozuměl?

Valčík pro milion svou bezkonfliktností, barevností a oslavou mládí připomene folklórní muzikál *Zítřka se bude tančit všude* (1952). Po Frantovi se neřádá nic víc, než aby začal jednat zodpovědněji, aby se z chlapce stal mužem. Na konflikty je chudý i film *Lidé jako ty* (1960), který podle Procházkova scénáře natočil Pavel Blumenfeld. Spleteneč osudů několika dělníků vznikl na objednávku Vladimíra Bora, vedoucího jedné z barrandovských tvůrčích skupin. Ještě před apelem na filmaře na festivalu v Banské Bystrici v roce 1959, kde zazněl i požadavek na opětovné protlačení dělníků do středu československých filmů, byl Procházka požádán, aby vymyslel námět z kladenských oceláren. Napsal proto několik reportážních črt. Dramaturgy jeho oslava mohutnosti závodu a schopností hutníků zaujala svou pravdivostí a humorem. Mladý autor ovšem musel vymyslet, jak z tříště motivů, postav a prostředí vyextrahovat synopsi celovečerního filmu. Hledání vhodné formy, která by zároveň zachovala kvality původního textu, bylo poměrně náročné a Procházce při prepisování pomáhal zkušenější Bor. Nakonec nevznikl klasický povídkový film s několika oddělenými kapitolami. Jednotlivé dějové linie se prolínají, postavy se objevují, mizí a znovu vracejí.

Aby scenáristé jednotlivé příběhy scelili, vypomohli si figurou vypravěče (Otakar Brousek), který mezi sekvencemi vytváří alespoň slovní oslí můstky. Sice zůstává mimo obraz, odkud v duchu komentátorů z dobových týdeníků a dokumentů poučeně glosuje dění na pracovišti (a dává nám návod, jak záběry správně číst), ale není zcela neviditelný. Postavy se k němu občas obracejí jako k pomyslnému reportérovi, aby odpověděly na jeho otázky. V úvodu nám vypravěč představuje kolektiv pracujících, který stejně jako každý jiný všední den míří autobusem do oceláren, místa, kde vzniká nový svět. Mnohé pohledy jsou oslavou majestátnosti industriálních staveb a strojů, jejichž rachocení se několikrát ujímá hlavního slova. Několikaminutová sekvence opravy plynojemu, s postavami pronikajícími ve skafandrech do útrob masivního kovového válce, pak ze všech tuzemských filmů natočených před *Ikarií XB1* (1963) nejvíc připomíná sci-fi.

Po vlídném prologu se vypravěč zaměřuje na několik vybraných hrdinů, inženýra Rudolfa (Ota Sklenčka), rázovitého dědu Čuříka (Stanislav Neumann), zasloužilé dělníky Junka (Bohuš Záhorský) a Kostečku (Jaroslav Vojta) nebo jejich dospělé děti Květu (Karla Chadimová) a Mirka (Rudolf Jelínek), které spolu tajně randí. Pohledy do jejich soukromí se prolínají s bezeslovnými, v zásadě dokumentárními scénami

zachycujícími například první odpich mladého hutníka, po jehož úspěšném provedení se rozeznívá radostná hudba a rozzářením oceláři extaticky vykřikují „hurá!“. Podobně jako ve *Valčíku*, kde se Franta zdokonaluje ve hře na trubku, je osobní rozvoj podmíněn zvládnutím určité disciplíny sloužící celku. Také volný čas paradoxně patří práci, třeba na dvorku a na poli. Postavám v podstatě není umožněno dělat něco jen pro zábavu, mimo plán. Naplnění v osobním a pracovním životě je od sebe neoddelitelné, čemuž odpovídá jak skladba záběrů, v níž se neustále střídá závod s domovem, tak obsah dialogů. Postavy v rámci jedné slovní výměny plynule přecházejí od partnerských vztahů k maznicím s vadným těsněním a během snídaně nenuceně řeší témata, jako je mechanizace výroby.

Domácí a profesní sféra nejsou zřetelně oddělené ani při navazování vztahů. Kostečka se například snaží jednomu ze zaměstnanců drátovny dohodit úřednici Knovlasovou (Hana Šrámková). Topič závodní lokomotivy Vlácil (Rudolf Deyl ml.) má problémy s docházkou, protože zároveň pomáhá své ženě v družstevní slepičárně. Svou bývalou manželku Jiřinu (Dana Medřická) potkává Rudolf v obchodě atd. Hrdinové jsou pevně srostlí se svým povoláním, které je i mimo pracoviště neustále připomínáno. Každý z nich zastupuje určitou generaci a způsob vztahování se k práci. Náznak konfliktu je obsažen právě ve střetu mladších dělníků, hledících vstříc socialistickým zítřkům, a apologetů dřívějších poměrů, kteří se ohlížejí za časy mocnářství a první republiky a nové pořádky nepřijímají. Schéma známé z mnoha budovatelských dramát z období stalinismu ovšem ve filmu z roku 1960 již nemá podobu vyostřeného sporu. Čuříkovo bručounství berou ostatní s úsměvem. Není rámován jako třídní nepřítel, ale jako v zásadě dobrý člověk, který jen mentálně uvíznul v minulé éře a kterého mladší ročníky musí poučit, jak pokrokově přistupovat k práci.

Zakončení této mozaiky příběhů, z nichž některé jsou dokončené a jiné ne, je podobně smířlivé. Nastupující dělnický kolektiv se loučí s Čuříkem, odcházejícím naopak do důchodu. Dlouhou sekvenci doprovází tak jímavá hudba, až vzniká pocit, že odejít z práce je v zásadě totéž jako skonat. Film ale nekončí tímto trudným poznáním. Dělníci vycházející z oceláren berou vysloužilého kolegu, smutně postávajícího na kraji cesty, mezi sebe. Ideové rozdíly byly vyhlazeny, hudba graduje, všichni, mladí i staří, muži i ženy, tvoří jeden usměvavý celek.

Dobová literatura k tématu:

Jaroslav Boček, Chvála dramaturgie. *Kultura* 5, 1961, č. 1 (5. 1.), s. 5.

Vladimír Bor, Jak vznikl film Lidé jako ty. *Kino* 15, 1960, č. 23 (3. 11.), s. 360.

Jan Kliment, Dobrý krok na dobré cestě. *Film a doba* 7, 1961, č. 2, s. 130.

Jan Hořejší, Dva ze spartakiády. *Film a doba* 7, 1961, č. 6, s. 416.

Jiří Hrbas, Josef Mach. Cesta k humoru a napětí. *Film a doba* 22, 1976, č. 1, s. 11.

Jiří Pittermann, Valčík pro milión. *Kino* 16, 1961, č. 9 (4. 5.), s. 140.